

AZ „AUTONÓM PEDAGÓGIA“ KÉRDÉSEI A MAGYAR IRODALOMBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VARGA BÉLA MUNKÁSSÁGÁRA*

Az „autonóm pedagógia“ a XX. századi — közelebről a század eleji — pedagógiai törekvések között szerepel, mind az európai, mind a magyar pedagógiai irodalomban. Történetét azonban Herbartig vezetik vissza, aki filozófiai rendszerébe beleépítve foglalkozott a pedagógia kérdéseivel is. Szerinte ugyanis a pedagógia nem önálló tudomány, hanem a filozófia egyik ága, amely a pszichológiára és az etikára épül.

Hasonlóan hozzá e század elején Dilthey W. (1833—1911) a pedagógiát is a szellemi tudományok közé sorolta, amelynek szerinte nincs önálló tárgya és módszere, miért is csak formális követelményeket tűzhetünk a nevelés elé. Spranger E. az ún. „megértő pedagógia“ híve volt, míg Krick E. „deskriptív pedagógiá“-ról beszél a *Philosophie der Erziehung* című 1922-ben megjelent munkájában. 1928-ban Kasselben egy nemzetközi pedagógiai kongresszuson „másodlagos autonómiáról“ beszéltek, valamilyen „relatív“ autonómiáról. Meumann E. jelszava az volt, hogy „Pädagogik vom Kinde aus“ — „A pedagógiának a gyermekből kell kiindulni.“ A magyar pedagógiai gondolkodásra nagy hatással voltak: Spencer H., Wundt W., Münsterberg H., Bain A., Prever W., Edgeworth M., Taine H., Saussure N. „L'éducation progressive“ című művével. De Hal! S., Sigismund és Kussmaul is iskolát teremtettek a magyar pedagógusok között. Meumann és Hall adták az indítást a magyar gyermektanulmányozáshoz is, Nagy Lászlók munkásságához.

A magyar pedagógusok közül Kármán Mór, Weszely Ödön, Várkonyi Hildebrand, Prohászka Lajos, Barankay Lajos, Imre Lajos is foglalkoztak ezzel a kérdéssel, de legbővebben Varga Béla.

Várkonyi azt mondja, hogy nem a módszertani szempontok adják és határozzák meg valamely tudomány önállóságát, hanem a *cél*, melyet koronként szoktak megfogalmazni, de ez nem zárja ki az önállóságát.

Prohászka szerint a pedagógia önállóságát a nevelés sajátos eszméje, „ösfenomenje“ biztosítja. Barankay Lajos „A neveléstudomány autonómiája“ című 1932-ben megjelent tanulmányában a „nevelőérték autonómiájáról“ beszél. Varga Béla viszont meghatározó elvnek tekinti a pedagógia autonómiáját, 1938-ban megjelent művében egy egész elméleti pedagógiai rendszert épít erre.

Ki volt Varga Béla? Unitárius püspök volt, 1886-ban született és 1942-ben halt meg, a kolozsvári volt Ferencz József Tudományegyetem professzora. A Böhm—Schneller iskola tanítványa volt, de vegyültek elméleti rendszerébe pozitivisták és metafizikus hatások is. Elméleti pedagógiai munkásságát, s ebben az „autonóm pedagógiáról“ vallott nézeteit is, két műve alapján mutatjuk be: 1. *Gondolatok a neveléstan értékelméleti meg-*

* Borsodi Művelődés. VIII. évfolyam, 2. szám, 57—61.

alapozásához. 2. *A pedagógia alapkérdése.* Figyelembe vettük a nemrég megjelent Balázs Sándor — Varga Béla: Bölcséleti tanulmányok című művét is (Kriterion kiadása.)

Varga Béla fenti első tanulmányában sem mentes az erkölcsi szemléletében mindig visszatérő belső önvizsgálattól, a kor idealisztikus erkölcstana egyénre vonatkoztatott tételeitől, normáitól. Abból az alapállásból indul ki, hogy az egyéni fejlődés fázisai legszembetűnőbben az értelmi fejlődésnél állapíthatók meg. Ez a fejlődés az öntudat fejlődése, illetve „kifejlődése“, mely előbb csak homályos körvonalakban látszik, csupán diszpozíció, mely a fejlődés folvamán mindinkább az értelmiség síkjába kerül. „Intelligencia alatt — folytatja — nemcsak a gondolkozásnak szoros értelemben történő lefolyását értjük, tehát pusztán értelmi munkát, hanem az embernek azt a habitusát, azt a diszpozícióját, amelynek segítségével tájékozza magát az eseményekben, megítéli nemcsak a dolgok logikai összefüggését, hanem saját maga — bizonyos adott esetekben való — állásfoglalásának helyességét vagy helytelenségét morális szempontból is.“ Így az értelmi és erkölcsi nevelés szorosan összefügg. Amikor a gyermek eljut cselekedete hasznosságának tudatára, akkor már vége van a naív gyermekornak. A játék kezdetben csak önmagáért van, az érdeklődés foka (vö. Nagy László gondolataival) az utilizmus erősödő tendenciájának felel meg, amikor a tárgyak az érdeklődést nem szubjektív hatásoknál fogva keltik fel. Ez a kor a gyermekeknél Varga Béla szerint már a gyakorlati tevékenység kora. Ez pedig a *praktikus intelligencián épül fel, a teoretikus intelligencia* viszont erre épül.

A pedagógia *autonómiájának* kérdésével másik művében foglalkozik részletesen. Ez a műve *A pedagógia alapkérdése.* Azt keresi ebben, hogy mi a pedagógikum, maga a nevelési tevékenység, és ez mennyiben teszi önállóvá a neveléstudományt. Kiindulása ismét csak filozófiai, mind a vizsgálódás eszmei, elméleti vonatkozásában, mind az autonómia szerint. Úgy mond: „Az autonóm pedagógia a lélek alkatához legközelebbebb hozzászimuló nevelést jelenti az értékek és a nevelés velük való kapcsolatos ideáia autonóm voltának felismerése alapján.“ Jelenti a pedagógiának mint tudománynak az autonómiáját, minthogy a neveléstudományban is megtörtént az a nagy fordulat, hogy keresi azt a tárgvkört, amely minden mástól megkülönbözteti. Arra a kérdésre keres feleletet, amelyet Herbart óta csupán technikai eljáráások összességének tekintettek. Szerinte a pedagógia önállóságát csak a végső gyökerekig elmélyített filozófiai szemlélet útján lehet megragadni.

Hivatkozott Sprangerre, aki szerint a pedagógia nem technológia, nem is lélektan vagy erkölcstan, hanem sajátos tárgva van, s ez az *emberek képzés*, amellyel egyik tudomány sem foglalkozik, nem foglalkozik úgy, mint saját tárgyával. Így a nevelés önállósága kérdésének megoldása nem tartozik más tudományokra, még a társadalomtudományra sem, csak a nevelés kérdésének *fenomenológiai elemzése* oldhatja meg. Ha leírjuk, körülhatároljuk a nevelés tárgyát, területét, megtaláljuk azt, ami nem tartozik oda, ami rajta kívül áll. Így, hogy Herbart azt vallotta, hogy „ars pedagogicae non experientis sola nititur“ — a pedagógia művészete nem csupán a gyakorlatra támaszkodik, hanem a tapasztalat mellett ott van az elmélet is. De amint Kant a tapasztalat előfeltételeit kutatta, a pedagógiának is megvannak a maga sajátos előfeltételei, s ez a *pedagógikum*, az a tevékenység, amely értékeket valósít meg. De a peda-

gógiának ez az értékelméleti megalapozása nem veszélyezteti autonóm jellegét. Csak akkor kellene attól félni, ha nem volna sajátos tárgya.

Hivatkozik ebben az értékelméleti megalapozású pedagógiában Hö-nigswaldra („Über die Grundlagen der Pädagogik“ 1918), aki szerint a nevelés valamennyi érték megvalósítására törekszik, mégis a *pedagógiai tárgy* határozza meg. Ez pedig mint értékmegvalósító tevékenység nem nélkülözi a logikai értéket, valamint az élet céljának, rendeltetésének megértéséhez szükséges vallásosnak nevezhető értékeket. Az első szerinte a megismeréssel, a tudással, a második erkölccsal, a harmadik irracionális gondolatokkal foglalkozik. Így a neveléstudományt valamiféle transzcendens szemlélet felé vezeti, s ezzel az állásfoglalásával kapcsolja össze a pedagógia autonómiájának kérdését Böhm értéktanával.

Az az alapvető hibája ennek a felfogásnak, hogy mindig egy elméletileg megfogalmazott sémából indul ki, hogy azután ahhoz mérje, alakítsa tárgyát. Mai felfogásunk szerint a „pedagógia a nevelés kérdéssel foglalkozó tudomány, amely kutatja, megállapítja, rendszerezzi a műveltség átadásának, az emberek céltudatos alakításának tényeit, összefüggéseit; törvényszerűségeket tár fel közöttük, és törvényszerűségek alapján a gyakorlati nevelő tevékenység, nevelési akció“ számára szabályokat, elveket ír elő (Ágoston György megfogalmazása), vagy „Az emberi személyiség céltudatos és tervszerű alakítását jelentő hatások összessége és rendszere“ (Pedagógiai Lexikon).

Varga Béla szerint ez az értékfejlesztő tevékenység az emberi lélekben, a szellemi valóságban megy végbe *mint tevékenység és mint állapot*. Olyan értékfejlesztő tevékenység ez, amelynek következtében egy folyamat indul meg az emberi lélekben. Ez abban áll, hogy az emberi lélek kapcsolatba kerül az értékekkel, igyekszik azokat elsajátítani, lelki életének ható tényezőivé tenni, a folyamat eredménye *gyarapodás*, mégpedig nemcsak mennyiségi, hanem minőségi tekintetben is. Pauler Akos nyomán mondja: „A megismerés tudatunknak logikailag értékes tartalommal való gyarapodása“. De a tudás nemcsak megismerés, hanem világnézet is. Eredménye az *állapot*, amely a folyamat révén létrejön. De az igazi nevelés sohasem befejezett, állandó permanenciában van.

Varga Béla a következőkben Johannsen, Jaesche, Natorp és Schleiermacher alapján az ismeretszerzésről, mint értékek megvalósításának folyamatáról beszél, hogy azután feltegye a kérdést: *valóság tudomány-e a pedagógia vagy értéktudomány?*

E tekintetben Natorp tanításáig megy vissza, miszerint a nevelés dialektikai folyamatában az anomiától (törvénynélküliség) a heteronómián keresztül vezet az autonómiáig. A heteronómia ebben a fogalmozásban a külső, kényszerítő törvényeket jelenti, mint az adott társadalom törvényeit.

A nevelés folyamatában a nemtudatos hatások éppúgy szerepet játszanak e felfogás szerint, mint a tudatosak. Bár ugyanaz a hatás kiszámíthatatlan egyik vagy másik tanulónál. A nevelés sohasem egzakta — mondja —, nem sablonos, ettől az élő lelki kölcsönhatás szabadítja meg. Tartalma a humanitás és személyiség. A személyiség pedig az érték időbeli megvalósulása — mondja Schneller hatására. Így a neveléstudomány középhelyet foglal el a valóságtudományok és az értéktudományok között. Egyfelől van a valóság, amelyben dolgozik, másfelől az értékek, amelyeket megvalósít. Hivatkozik B. Bauchra is, aki szerint „minden nevelés értéke abban áll, hogy a láthatót értékessé, létezővé tegye“. Az ember ebben egyrészt passzív, befogadó, másrészt aktív, értékalkotó.

Ennek a két mozzanatnak szoros egymásba kapcsolása és egymásra következő váltakozása szabja meg a nevelés munkáját. Minthogy pedig minden szellemi hatás nevelés, a pedagógia autonómiájának alapja a szellemi élet spontaneitásának felismerése. A nevelő és növendék között *formális* és *tartalmi* kölcsönhatások vannak, de minden szubordináció mellett is meg kell legyen a lelki közösség. És itt Varga Béla Spranger „megértő pszichológiájára“ utal. Ez az utalás abban is felismerhető, hogy azt mondja: „A nevelés a múltban gyökerezik — történetiség elve —, de nem felelős a múltért, a jövőre készít elő“.

Ugyancsak Spranger alapján azt is kiemeli Varga Béla autonóm pedagógiáról szóló munkájában, hogy az érték megvalósulása a kultúra. A nevelés autonómiája függő viszonyban van a megelőző művelődési eszményektől, a kor kultúrájától. De ez nem jelenti azt, hogy a nevelés másodrangú szerepet kapna. Nem abban látszik meg a nevelés, hogy valaki bizonyos dolgokat megtanult vagy cselekvési eljárásokat elsajátított, hanem abban, hogy a nevelés következtében átalakult, áthasonult, „magasabb egzisztenciális formához jutott“. Ezen belül tervszerű, tudatos közvetlen, korhoz és élethez alkalmazkodó lett. Hivatkozik Dewey-re is, aki küzdött az élet és iskola, a tanulás és a tét, a tudás és az erkölcs különválasztása ellen, azon az alapon, hogy a nevelésnek figyelembe kell vennie az *életrevalóságot* és az életre *érdemességet*. Kiemeli, hogy a régi felekezeti iskolák fenn tudták tartani az étellel való kölcsönhatást.

A továbbiakban Varga Béla a nevelés autonómiájának igazolására használja fel a pedagógiai munka összetevőit. Azt mondja, hogy a nevelés abban áll, hogy a test és a lélek adottságait elindítsa, továbbfejlessze abban az irányban, amelyben eljutunk az értékek megvalósításához, ez pedig öfenntartartási tényező, léletszükséglet. A pedagógiai pszichológia feladata, hogy megfigyelje a lelki élet fejlődésének szakaszait, s a nevelés folyamatában biztosítsa azt az elvet, hogy a lelki élet az értékek megvalósításában ne szenvedjen kárt. A nevelés a természeti lényből történeti (kulturális) lényt csinál. Ebben benne van az egész ember, az általános emberi és egyéni. Nevelés, műveltség organikus összefüggésben vannak egymással. Végül így fogalmazza meg a nevelés mibenlétét: „A nevelés maga az értékmegvalósító tevékenység, mely felhasználja mindazokat a tárgyi (kulturális) és személyi (műveltségi) értékeket, amelyek rendelkezésre állnak, s ezeket bejuttatja a nevelés vérkeringésébe, hogy ható erővé és tényezővé tegye az egyesek lelki életében. E tevékenységben mozgásba hozza azokat az erőket, amelyeket a nevelőben megtalál.“ Ezért a gyermekekből kell kiindulnia, ehhez kell alkalmazkodnia. Pestalozzi is a lelkeken keresztül nevelt.

Varga Béla fogalmazásában különbség van a *nevelés* és *művelés* között. A *nevelés* — amely autonóm, mert a lélek közvetlenül, öntörvénye szerint nyilatkozik meg benne — ott éri el teljességét, amikor az ember eredeti, ősi hajlamait oly irányba tudja állandósítani, hogy alkalmasak legyenek ideális értékek szolgálatára. Ezzel szemben a *művelés* az ember eredeti lelki adottságai elé normák követését tűzi ki. A nevelés a tényleges reális alapot adja meg, a művelés normatív célokat ültet el a tényleges alapba. A nevelésnek nem volt soha feladata más, minthogy az embert, az emberiséget a lehető legtökéletesebb formában megragadja és kialakítsa. Ebben benn van a nevelés autonómiája, mert ezt más tudomány egyike sem teszi.

Természetesen, autonómia van az értékek tanításában is, a nevelő munka módszerében is. Minden nevelésnek két alapmódszer van: 1. A dolgok megértése, 2. az akaratnak az értékek felé irányítása. A módszernek is két formája van: 1. megértő vagy megértető, 2. normatív. Így a nevelés egyik feladata a *megértés*, vagy Böhm szavai szerint: a „*be-látás*“, az ismerő alany és tárgy azonosulása; a másik a *cselekvés*, amikor a növendék magáévá teszi a megismert értékeket. Még ide tartozik szubjektív elemként a tanulói magatartás a nevelő személyéhez való viszonyában. A nevelésnek emberinek és tárgyilagosságnak kell lennie. A kettő szerencsés egyesítése adja meg a pedagógiai valóságnak azt a szilárd alapot, amely alkalmas az értékek megőrzésére és továbbfejlesztésére. Mindezek az összetevők igazolják, követelik a nevelés autonómiáját, meghatározva, elkülönítve a nevelés speciális területét, céljait, módszereit, személyi és tárgyi alapjait.

Ha a mai szemléletünkkel értékelnünk akarjuk Varga Béla autonóm pedagógiai törekvéseit, elmondhatjuk róla, hogy Varga ebben *egyszempontú* kívánt lenni a morálpedagógia, a kísérleti pedagógia, a kultúrpedagógia (pedagógiai filozófia), a szociálpedagógia, a gyermektudomány és gyermeklélektan, és még sok más nevelést meghatározó szempont és szemlélet között. Ebben a kísérletben azonban nem tudott szabadulni a korra jellemző ún. „szellemfilozófia“ dogmáitól, a filozófiai lélektan formális tételeitől sem, még ha felvette is a kísérleti lélektan egyes nevelést meghatározó eredményét is, sokszor transzcendens filozófiai, ismeretelméleti területen kötött ki — még metafizikai elemeket is felhasznált teológiai indíttatású tudományos érdeklődésében —, s ez kétségtelenül korlátait jelentette elméleti rendszerének. Követte ebben mestere, Schneller István eszmevilágát. Kísérlete ugyan egyedülálló a hazai pedagógiai irodalomban, de ebben benne van befelé forduló, elmélkedő, önvizsgáló etikai egyénisége. Törekvése az volt, hogy a századforduló és az utána következő évek sokszínű és vonatkozású, részleteiben egyoldalú pedagógiai, szociálpedagógiai, filozófiai, pszichológiai, biológiai és más tudományok köréből kiemelje a pedagógiát mint tudományt, amelynek sajátos tárgya, területe, célja van, ha módszereiben, igazolásának kiindulásában, okfejtésének indoklásában nem is önálló.

Benczédi Ferenc

EGYHÁZTÁRSADALMI EGYESÜLETEK KÜKÜLLŐDOMBON

Küküllődombó, Dicsőszentmárton tőszomszédságában, a Kisküküllő jobb partján fekszik, három oldalról hegyektől körülvéve. Ezt a vidéket, amely csaknem 40 falut foglal magában, a *Vízmellék* névvel illették, a hagyomány *Kutas Völgynek* vagy *Kutak Völgyének* is nevezte. Dom-